

edd. (*plerr.*, *rell.*) editiones (pleraeque, reliquae)
 om. omisit
 transposuit, transpositio
 transpos.

Spitze Klammern kennzeichnen Zusätze, eckige Tilgungen.
 Die Randzahlen beziehen sich auf die Seitenzählung der Handschrift (Kursivdruck) und der Ausgabe von Geyer (mit Zusatz G.).
 Getilgte oder unleserliche Buchstaben der Handschrift werden im Apparat durch eine entsprechende Anzahl von Asterisken gekennzeichnet.

ITINERARIUM EGERIAE (PEREGRINATIO AETHERIAE)

[*Multa desunt.*]

- I. 1. . . . ostendebantur iuxta scripturas. Interea ambulantes peruenimus ad quendam locum, ubi se tamen montes illi, inter quos ibamus, aperiebant et faciebant uallem infinitam, ingens, planissima et ualde pulchram, et trans uallem apparebat mons sanctus Dei Syna. Hic autem locus, ubi se montes aperiebant, iunctus est cum eo loco, quo sunt Memoriae concupiscentiae. 2. In eo ergo loco cum uenitur, ut tamen commonerunt deductores sancti illi, qui nobiscum erant, dicentes: 'Consuetudo est, ut fiat hic oratio ab his, qui ueniunt, quando de eo loco primitus uidetur mons Dei': sicut et nos fecimus. Habebat autem de eo loco ad montem Dei forsitan quattuor milia totum per ualle illa, quam dixi ingens.
- II. 1. Uallis autem ipsa ingens est ualde, iacens subter latus montis Dei, quae habet forsitan, quantum potuimus uidentes estimare aut ipsi dicebant, in longo milia passos forsitan sedecim, in lato autem quattuor milia esse appellabant. Ipsam ergo uallem nos trauersare habebamus, ut possimus montem ingredi. 2. Haec est autem uallis ingens et planissima, in qua filii Israhel commorati sunt his diebus, quod sanctus Moyses ascendit in montem Domini et fuit ibi quadraginta diebus et quadraginta noctibus. Haec est autem uallis, in qua factus est uitulus, qui locus usque in hodie ostenditur; nam lapis grandis ibi fixus stat in ipso loco. Haec ergo uallis ipsa est, | in cuius capite ille locus est, ubi sanctus Moyses, 38 G.

2 se *Gam.*³. edd. sex A 3-4 infinitam, ingens, planissima dist. *Fr.W.*
 inf. ing., plan. *Geyer Her.* inf., ing. plan. *Löfst. Fr. Mohrmann (Vigil. Christ. 4, 1950, 123) Vretska* ing. et plan. *Fr. (in nota)* 5 Dei sanctus transpos. *Chol.*
 6 quo *Gam.* edd. qui A 20 Domini: dei *Geyer (in nota)*

cf. exod. 3, 1 cum pasceret pecora soceri sui, iterum locutus est ei Deus de
 rubo in igne. **3.** Et quoniam nobis ita erat iter, ut prius
 montem Dei ascenderemus, quia hac parte, unde ueniebamus,
 melior ascensus erat, et illinc denuo ad illud caput uallis de-
 scenderemus, id est ubi rubus erat, quia melior descensus mon-
 tis Dei erat inde: itaque ergo hoc placuit, ut uisis omnibus,
 quae desiderabamus, descendentes a monte Dei, ubi est rubus,
 ueniremus, et inde totum per mediam uallem ipsam, qua iacet
 in longo, rediremus ad iter cum hominibus Dei, qui nobis sin-
 gula loca, quae scripta sunt, per ipsam uallem ostendebant,
 sicut et factum est. **4.** Nobis ergo euntibus ab eo loco, ubi
 uenientes a Faran feceramus orationem, iter sic fuit, ut per
 medium transuersaremus caput ipsius uallis et sic plecaremus
 nos ad montem Dei. **5.** Mons autem ipse per giro quidem
 unus esse uidetur; intus autem quod ingrederis, plures sunt,
 sed totum mons Dei appellatur, specialis autem ille, in cuius
 summitate est hic locus, ubi descendit maiestas Dei, sicut
 scriptum est, in medio illorum | omnium est. **6.** Et cum hi
 omnes, qui per girum sunt, tam excelsi sint quam nunquam
 me puto uidisse, tamen ipse ille medianus, in quo descendit
 maiestas Dei, tanto altior est omnibus illis, ut, cum subsisse-
 mus in illo, prorsus toti illi montes, quos excelsos uideramus,
 ita infra nos essent, ac si colliculi permodici essent. **7.** Illud
 sane satis admirabile est et sine Dei gratia puto illud non esse,
 ut, cum omnibus altior sit ille medianus, qui specialis Syna
 dicitur, id est in quo descendit maiestas Domini, tamen uideri
 non possit, nisi ad propriam radicem illius ueneris, ante tamen
 quam eum subeas; nam posteaquam completo desiderio de-
 scenderis inde, et de contra illum uides, quod, antequam sub-
 eas, facere non potest. Hoc autem, antequam peruenerimus **30**
 ad montem Dei, iam referentibus fratribus cognoueram, et
 postquam ibi perueni, ita esse manifeste cognoui.

III. 1. Nos ergo sabbato sera ingressi sumus montem,
 et peruenientes ad monasteria quedam susceperunt nos ibi
 satis humane monachi, qui ibi commemorabantur, praebentes **35**

3 quia hac parte *Erzell* qui hinc paret *A* qui hinc paret, <quia> *Geyer*
Her. FrW. quia hinc parte *Chol.* <quia> melior *Sittl* quoniam (l. 2) ante
 melior *transepos. Bern.* **4** illinc *Geyer* *edd.* illuc *A.* **8** totum: tuto *Sittl*
19 sint *Geyer* *edd.* sunt *A.* **30** potest *A. Pom. Her. Löfst. (p. 44) Vreška*
FrW. potes *Gam. Chol. Bern. Geyer*

nobis omnem humanitatem; nam et aecclesia ibi est cum
 presbytero. Ibi ergo mansimus in ea nocte, et inde maturius
 die dominica cum ipso presbytero et monachis, qui ibi com-
 morabantur, cepimus ascendere montes singulos. Qui montes
 cum infinito labore ascenduntur, quoniam non eos subis lente
 et lente per girum, ut dicimus in coclea, sed totum ad direc-
 tum subis ac si per parietem et ad directum descendendi necesse
 est singulos ipsos montes, donec peruenias ad radicem pro-
 priam illius mediani, qui est specialis Syna. **2.** Hac sic ergo
 iubente Christo Deo nostro adiuta orationibus sanctorum,
 qui comitabantur, et sic cum grandi labore, quia pedibus me
 ascendere necesse erat, quia prorsus nec in sella ascendi pot-
 erat, tamen ipse labor non sentiebatur (ex ea parte autem
 non sentiebatur labor, quia desiderium, quod habebam, iu-
 bente Deo uidebam compleri): hora ergo quarta peruenimus
 in summitate illam montis Dei sancti Syna, ubi data est
 lex, in eo id est locum, ubi descendit maiestas Domini in ea
 die, qua mons fumigabat. **3.** In eo ergo loco est nunc ec-
 clesia non grandis, quoniam et ipse locus, id est summitas
 montis, non satis grandis est, quae tamen aecclesia⁶ habet de
 se gratiam grandem. **4.** Cum ergo iubente Deo persubisse-
 mus in ipsa summitate et peruenissemus ad hostium ipsius
 ecclesiae, ecce et occurrit presbyter ueniens | de monasterio **33**
 suo, qui ipsi ecclesie deputabatur, senex integer et monachus
 a prima uita et, ut hic dicunt, | ascitis et (quid plura?) qualis
 dignus est esse in eo loco. Occurrerunt etiam et alii presby-
 teri nec non etiam et omnes monachi, qui ibi commemorabantur
 iuxta montem illum, id est qui tamen aut etate aut inbecil-
 litate non fuerunt impediti. **5.** Uerum autem in ipsa sum-
 mitate montis illius mediani nullus commanet; nichil enim
 est ibi aliud nisi sola ecclesia et spelunca, ubi fuit sanctus
 Moyses. **6.** Lecto ergo ipso loco omnia de libro Moysi et
 facta oblatione ordine suo, hac sic communicantibus nobis,
 iam ut extremus de aecclesia, dederunt nobis presbyteri loci
 ipsius eulogias, id est de pomis, quae in ipso monte nascuntur.
 Nam cum ipse mons sanctus Syna totus petrinus sit, ita ut

6 coclea *Löfst. FrW. cocleas A. edd. pierr.* **9** qui *Gam.* *edd.* que (*fort.*
corr. in qui) *A.* **17** locum (*corr. ex loco altera o non deleta*) *A. FrW.* loco
edd. rell. **32** lecta *FrW. (in nota)* - omnia *A. Gam. Pom. FrW. cf. Norberg,*
Beitr. z. spätlat. Syntax p. 55 <et> omnia *Fr. omni Chol. Bern. Geyer Her.*

cf. exod. 19, 18

40 G.

cf. exod. 33, 22

5. Et ad ubi perdicti fuerint iuxta consuetudinem, lebat se episcopus et stat ante cancellum, id est ante speluncam, et unus ex diaconibus facit commemorationem singulorum, sicut solet esse consuetudo. Et diacono dicente singulorum nomina semper pisinni plurimi stant respondentes semper: kyrie eleison (quod dicimus nos: miserere, Domine), quorum uoces infirmitate sunt. 6. Et at ubi diaconus perduxerit omnia, quae dicere habet, dicit orationem primum episcopus et orat pro omnibus; et sic orant omnes, tam fideles quam et cathedramini simul. Item mittet uocem diaconus, ut unusquisque, quomodo stat, cathecumini inclinet caput; et sic dicit episcopus stans benedictionem super cathecuminos. Item fit oratio et denuo mittet diaconus uocem et commonet, ut unusquisque stans fidelium inclinet capita sua; item benedicit fideles episcopus et sic fit missa Anastasi. 7. Et incipit episcopo ad manum accedere singuli. Et postmodum de Anastasio usque ad Crucem <cum> ymnis ducitur episcopus, simul et omnis populus uadet. Ubi cum peruentum fuerit, primum facit orationem, | item benedicit cathecuminos; | item fit alia oratio, item benedicit fideles. Et post hoc denuo tam episcopus quam omnis turba uadent denuo post Crucem et ibi denuo similiter fit sicuti et ante Crucem. Et similiter ad manum episcopo acceditur sicut ad Anastasim, ita et ante Crucem, ita et post Crucem. Candela autem uitreae ingentes ubique plurimae pendent et cereofala plurima sunt tam ante Anastasim quam etiam ante Crucem, sed et post Crucem. Finiuntur ergo haec omnia cum crebris. Haec operatio cotidie per dies sex ita habetur ad Crucem et ad Anastasim. 8. Septima autem die, id est dominica die, ante pullorum cantum colliget se omnis multitudo, quocumque esse potest in eo loco, ac si per pascha in basilica, quae est loco iuxta Anastasim, foras tamen, ubi luminaria pro hoc ipsud pendent. Dum enim uerentur, ne ad pullorum cantum non occurrant, antecessus ueniunt et ibi sedent. Et dicuntur ymni nec non

1 ad A Pom. Her. at Bern. Geyer FrW. ad <finem> Gam. - perdicti Geyer edd. perducti A 11 qui modo Chol. 14 inclinet A ante corr. 17 <cum> ymnis Geyer (Arch. f. lat. Lec. 4, 1887, 614) edd. ymnus A - ductur corr. ex dicitur A 21 uadent A edd. plerr. uadet Gam. 3 Bern. Geyer 23 episcopo Chol. edd. episcopus A episcopi Gam. Pom. Bern. 25 cereofacula Chol. 27 crebris A Pom. Her. (in nota) Meister (p. 382) Bludau FrW. creperis Vretska tenebris Gam. Chol. Bern. Geyer Her.

et antiphonae, et fiunt orationes cata singulos ymnos uel antiphonas. Nam et presbyteri et diacones semper parati sunt in eo loco ad uigilias propter multitudinem, quae se colliget. Consuetudo enim talis est, ut ante pullorum cantum loca sancta non aperiantur. 9. Mox autem primus pullus cantauerit, statim descendet episcopus et intrat intro speluncam ad Anastasim. Aperiantur hostia omnia et intrat omnis multitudo ad Anastasim, ubi iam luminaria infinita lucent, et quemadmodum ingressus fuerit populus, dicit psalmum qui cumque de presbyteris et respondent omnes; post hoc fit oratio. Item dicit psalmum quicumque de diaconibus, similiter fit oratio, dicitur et tertius psalmus a quocumque clerico, fit et tertio oratio et commemoratio omnium. 10. Dicitis ergo his tribus psalmis et factis orationibus tribus ecce etiam thiamataria inferuntur intro spelunca Anastasis, ut tota basilica Anastasis repleatur odoribus. Et tunc ubi stat episcopus intro cancellos, prendet euan[gelium] et accedet ad hostium et legit resurrectionem Domini episcopus ipse. Quod cum cepit legi, tantus rugitus et mugitus fit omnium hominum et tantae lacrimae, ut quamuis durissimus possit moueri in lacrimis Dominum pro nobis tanta sustinuisse. 11. Lecto ergo euangelio exit episcopus et ducitur cum ymnis ad Crucem et omnis populus cum illo. Ibi denuo dicitur unus psalmus et fit oratio. Item benedicit fideles et fit missa. Et exeunte episcopo omnes ad manum accedunt. 12. Mox autem recipit se episcopus in domum suam, et iam ex illa hora reuertuntur omnes monazantes ad Anastasim et psalmi | dicuntur et antiphonae usque ad lucem et cata singulos psalmos uel antiphonas fit oratio: uicibus enim quotidie presbyteri et diacones uigilant ad Anastasim cum populo. De laicis etiam, uiris aut mulieribus, si qui uolunt, usque ad lucem loco sunt, si qui nolunt, reuertuntur in domos suas et reponent se dormito.

XXV. 1. Cum luce autem, quia dominica dies est, et procceditur in ecclesia maiore, quam fecit Constantinus, quae

8 lucent A ante corr. 15 thiamataria A edd. plerr. Löffst. thymiataria Geyer 16 ubi A Gam. Pom. FrW. ibi Bern. Geyer Her. Fr. 18 Domini Geyer (Arch. f. lat. Lec. 4, 1887, 613) edd. domnus A Gam. 24 oratio. <Item benedicit cathecuminos, item fit alia oratio.> Item Wisstrand Vretska - exeunte A edd. plerr. exeunt Geyer 25 omnes <ei> Her. (in nota) 30 anasim A ante corr. 34 [et] Chol. 35 ecclesia A ante corr.

ecclesia in Golgotha est post Crucem, et fiunt omnia secundum consuetudinem, qua et ubique fit die dominica. Sane quia hic consuetudo sic est, ut de omnibus presbyteris, qui sedent, quanti volunt, praedicent, et post illos omnes episcopus praedicat, quae praedicationes propterea semper dominicis diebus fiunt, ut semper erudiatur populus in scripturis et in Dei dilectione: quae praedicationes dum dicuntur, grandis mora fit, ut fiat missa ecclesiae, et ideo ante quartam horam aut forte quintam missa <non> fit. **2.** At ubi autem missa facta fuerit ecclesiae iuxta consuetudinem, qua et ubique fit, tunc de ecclesia monazontes cum ymnis ducunt episcopus usque ad Anastasim. Cum autem coeperit episcopus uenire cum ymnis, aperiuntur omnia hostia de basilica Anastasis, intrat omnis populus, fidelis tamen, nam cathecumini non. **3.** Et at ubi intrauerit populus, intrat episcopus et statim ingreditur intra cancellos [martyrii speluncae. Primum aguntur gratiae Deo, et sic fit orationem pro omnibus; postmodum mittet uocem diaconus, ut inclinent capita sua omnes, quomodo stant, et sic benedicit eos episcopus stans intra cancellos interiores et postmodum egreditur. **4.** Egredienti autem episcopo omnes ad manum accedent. Ac sic est, ut prope usque ad quintam aut sextam horam protrahat missa. Item et ad lucernare similiter fit iuxta consuetudinem cotidiana. Haec ergo consuetudo singulis diebus ita per totum annum custoditur, exceptis diebus sollempnibus, quibus et ipsis quemadmodum fiat infra annotauimus. **5.** Hoc autem inter omnia satis praecipuum est, quod faciunt, ut psalmi uel antiphonae apti semper dicantur, tam qui nocte dicuntur, tam qui contra mature, tam etiam qui per diem uel sexta aut nona uel ad lucernare semper ita apti et ita rationabiles, ut ad ipsam rem pertineant, quae agitur. **6.** Et cum toto anno semper dominica die in ecclesia maiore procedatur, id est quae in Golgotha est, id est post Crucem, quam fecit

2 qua et Geyer edd. que A **9** <non> fit Gam. Bern. Duchesne Bladuu Pètré Wistrand Vretska fit A Pom. Geyer Her. Fr.W. **16** [martyrii speluncae Her. Wistrand martyrii speluncae (corr. ex speluncae) A Gam. Pom. Bern. Fr.W. [martyrii] speluncae Geyer speluncae, <ubi et> mature Her. (in nota) **17** fit orationem A Her. Löfst. Fr.W. fit <oblato, item facit> orationem Wistrand Vretska fit oratio Gam. Pom. Bern. Geyer facit orationem Her. (in nota) **18** inclinet Gam. edd. inclinet A **23** lucernare Geyer edd. lucernares A **25** custoditur Geyer edd. custodiatur A

Constantinus, una tantum die dominica, id est quinquagesimarum per pentecosten, in Syon proceditur, sicut infra annotatum inuenietis, sic tamen in Syon, ut, antequam sit hora tertia, illuc eatur, fiat primum missa in ecclesiam maiorem...

Deest unum folium.

Benedictus, qui uenit in nomine Domini et cetera, quae secuntur. Et quoniam pro monazontes, qui pedibus uadent, necesse est lenius iri: ac sic peruenit in Ierusalima ea hora, qua incipit homo hominem posse cognoscere, id est prope luce, ante tamen quam lux fiat. **7.** Ubi cum peruenit qua incipit homo hominem posse cognoscere, id est prope luce, ante tamen quam lux fiat. **7.** Ubi cum peruenit cum eo, ubi luminaria iam supra modo lucent. Dicitur ergo ibi unus psalmus, fit oratio, benedicuntur ab episcopo primum cathecumini, item fideles. Recipit se episcopus et uadent se unusquisque ad ospitium suum, ut se resumant. Monazontes autem usque ad lucem ibi sunt et ymnos dicunt. **8.** At ubi autem resumpserit se populus, hora incipiente secunda colligent se omnes in ecclesia maiore, quae est in Golgotha. Qui autem ornatus sit illa die ecclesiae uel Anastasis aut Crucis aut in Bethleem, superfluum fuit scribi. Ubi extra aurum et gemmas aut sirico nichil aliud uidet; nam et si uela uidet, auroclaua oleserica sunt, si cortinas uidet, similiter auroclauae olesericae sunt. Ministerium autem omne genus aureum gemmatum profertur illa die. Numerus autem uel ponderatio de ceriofalis uel cicindelae aut lucernis uel diuerso ministerio nunquid uel extimari aut scribi potest? **9.** Nam quid dicam de ornatu fabricae ipsius, quam Constantinus sub praesentia matris suae, in quantum uires regni sui habuit, honorauit auro, musiuo et marmore pretioso, tam ecclesiam maiorem quam Anastasim uel ad Crucem uel cetera loca sancta in Ierusalima? **10.** Sed ut redeamus ad rem, fit ergo prima die missa in ecclesia maiore, quae est in Golgotha. Et

4 <et> illuc Duchesne - fiat A edd. plerr. fit at Bern. fit Chol. **8** pro: per Gam. **9** lenius Geyer edd. lenius A lentius Her. (in nota) **12** astase A **13** supra numero Chol. **23** oleserica A Pom. Her. Suenning Fr.W. oleserica Gam. Bern. Geyer **24** olesericeq corr. in olesericeq A olesericae Pom. Her. Fr.W. olesericae Gam. Bern. Geyer - genus: gē A **26** ceriofaculis Chol. **30** honorauit A Gam. Pom. Bern. Suenning Fr.W. hornauit Wölfflin (p. 260) Chol. Geyer Her. honorauit Fr.